

Jaarcongres, 30 november 2018, Haarlem

Uitsluiting, stilte en taboe *in de geschiedenis*

Doorbreken van stiltes

Geschiedenis is een levend vak en staat in een directe relatie met de eigentijdse samenleving. Dat geldt onverminderd voor de academische geschiedbeoefening, ook waar deze vaak een vooral vak-intern gestuurd geheel van specialismen lijkt te zijn. Maatschappelijke ontwikkelingen, kwesties en discussies oefenen, meestal na verloop van tijd, invloed uit op de agenda van de historische wetenschap. Het heden maakt telkens andere delen, perioden en aspecten van het verleden relevant en interessant. Na 1989 bijvoorbeeld werden de geschiedenis van de Sovjet-Unie en het socialisme minder interessant, terwijl inzicht in de achtergrond van het Balkanconflict en het nationalisme urgentie kreeg. Migratie, integratie, vluchtelingenstromen vanuit nieuwe conflictgebieden, terrorisme en veiligheidsvraagstukken maken dat wij nieuwe vragen stellen aan het verleden. Het zoeklicht van het heden maakt een ander historisch landschap zichtbaar. Of anders: een andere laag van het verleden wordt opengelegd, dat waarover voorheen gezwegen werd, waarover stilte heerste, wordt bespreekbaar gemaakt.

Dit najaarscongres wil op twee manieren stilstaan bij deze historische aardverschuivingen: op een historiserende en historiografische wijze: 1) We willen zowel de processen van uitsluiting, verzwijging en taboeïsering in de geschiedenis voor het voetlicht halen. 2) En we willen laten zien hoe het vakgebied zelf soms onbewust bijdraagt aan 'stiltes' op een bepaald terrein, door sommige thema's wel te benoemen, en andere zaken te verwaarlozen.

1. Uitsluiting, verzwijging en taboeïsering in de geschiedenis

In het licht van toenemend nationalisme, populisme en xenofobie staat onderzoek naar 'afkeer van de ander' weer volop in de belangstelling. De politieke filosoof Giorgio Agamben publiceerde in 1998 het baanbrekende werk *Homo sacer. Sovereign power and bare life*. Na 9/11 werd dat boek het meest geciteerde werk op het vlak van 'othering' en uitsluiting. De 'homo sacer', de naakte mens, is de persoon die kan worden uitgeroeid, verdreven en gedood zonder dat de persoon die daarvoor verantwoordelijk is, wordt gezien als moordenaar. In het licht van de War on Terror, de inzet van drones en de wijze waarop Europese landen omgaan met bootjes vol met vluchtelingen had Agamben een vooruitziende blik. Tegelijkertijd putte hij juist diep uit de geschiedenis om aan te tonen hoezeer er reeds in de Hebreeuwse en Romeinse traditie sprake was van buitensluiting. Mensen waren onrein, en werden

buiten het kamp geplaatst. In het oude Rome was iemand die zijn eed brak 'sacer', onbeschermd en naakt. Het verschijnsel van vogelvrije (outlaw) werd vervolgens in de Middeleeuwen ook juridisch verder uitgewerkt. Religieuze taboes, zaken die als 'onheilig' of 'onrein' (haram) waren, werden ook in het geldende recht tot misdrijf verklaard.

In de moderne samenleving blijkt dit verschijnsel – uitsluiting, verdrijving, taboe – dus nog steeds springlevend te zijn. Er bestaan nog steeds vogelvrijen, zoals bleek toen in de VS ten tijde van de War on Terror de nieuwe categorie van 'unlawful combatants' werd bedacht. Dat waren strijders die volgens de Amerikaanse strijdkrachten buiten de condities van de Geneefse conventie vielen, en dus op 'black sites' aan 'enhanced interrogation methods' onderworpen konden worden. Bij het verschijnsel uitsluiting en taboe horen dus zowel personen en categorieën die 'buiten de orde' worden geplaatst, als ook 'plaatsen' waar dat gebeurt. Of dat nu concentratiekampen, black prisons, vluchtelingenkampen of no go zones zijn.

In *Missing. Persons and politics* (2011) onderzoekt Jenny Edkins wanneer dit soort processen zich voordoen, en in hevigheid toenemen. Volgens haar bieden verhalen over mensen die worden buitengesloten, vermist raken, maar onbetreurd en ongezoekt blijven (zoals vluchtelingen, terroristen of andere marginale personen) ons diepe inzichten in de spanning tussen hoe een politiek systeem ons ziet, en hoe we ons zelf willen zien. Mensen die vermist raken, ten gevolge van oorlog, geweld, genocide, rampen of vluchtelingenstromen onthullen hoe ver regeringen gaan in het objectiveren, dehumaniseren en tot slot buiten de orde verklaren van categorieën. Het zijn niet slechts de dictaturen of de meest onmenselijke systemen die dat doen. Ook de grote moderne bureaucratieën van het Westen, de krachten van de moderne postindustriële maatschappen kunnen mensen over de rand drijven, hen tot objecten reduceren of instrumenten van goedkope arbeid. Of tot zondebok verklaren van alles wat er in die samenleving lijkt mis te gaan.

In *Missing* gaat Edkins in op processen van marginalisering, uitsluiting en verdrijving in en na de grote oorlogen van de 20^e eeuw. Maar ook na 1945 kunnen we vaststellen dat tegen het licht van grote technologische en economische veranderingen nieuwe groepen wel een plaats krijgen in het bestel, en anderen (oudere werknemers, specialisten, laagopgeleiden) buiten de boot vallen. Zo bezien leiden veranderingen in de samenleving altijd tot marginalisering. Stefan Couperus heeft aangetoond hoe na 1945 door de opkomst van de welvaartsstaat bepaalde categorieën structureel werden buitengesloten. Dienne Hondius onderzoekt hoe in de twintigste eeuw er een steeds diepere kloof tussen psychiatrische patiënten en de medische staf ontstond, hoe bepaalde 'ziektebeelden' buiten de maatschappij werden geplaatst, in TBS-inrichtingen of andere verplegingsinstellingen. Sinds 9/11 zijn die plaatsen van buitensluiting eveneens aan te treffen: in de Bijzonder Beveiligde Instellingen op de terrorismeafdelingen bijvoorbeeld, of in TBS-klinieken waar veroordeelden eveneens voorgoed buiten de orde worden verklaard.

Tegelijkertijd laat de geschiedenis ook zien dat er op gezette tijden protest tegen deze mechanismen van buitensluiting wordt aangekondigd en uitgevoerd. In de jaren zestig van de twintigste eeuw maakte de antipsychiatrie school. In de Middeleeuwen werden er plaatsen van asiel ingericht, in kerken, en in bepaalde steden. Ook vandaag de dag bieden kerken en bepaalde gemeentes, of zelfs particuliere investeerders (in Almere) vluchtelingen en uitgeprocedeerden onderdak – bed, bad en brood.

Van nog groter belang is het om in kaart te brengen hoe deze 'silenced voices' (Lene Hansen, 2000) zelf wel degelijk terug praten en proberen gehoord te worden. Of hoe activisten, ngo's zich opwerpen als spreekbuis van deze buitengesloten.

2. Stiltes in de geschiedschrijving

De sturing vanuit grote onderzoeksfinanciers als NWO en de EU is de laatste twintig jaar steeds nadrukkelijker geworden en die sturing is altijd gericht op maatschappelijke relevantie. Maar ook eerdere inventarisaties van de geschiedbeoefening in Nederland in de jaren 1980 (*Kantelend Geschiedbeeld*, 1983; *Balans en Perspectief*, 1987) maken direct zichtbaar hoezeer de historische belangstelling en thematiek het stempel van de eigen tijd draagt. Elke generatie historici maakt de balans op en signaleert 'lacunes' en te lang verwaarloosde perioden, groepen of thema's. Indertijd waren dat vrouwen, gezin en historische demografie, boeren, arbeiders en elites, cultuur en mentaliteit, kolonialisme en dekolonisatie. Veel daarvan is gerealiseerd. Sommige thema's hebben zich breder doorontwikkeld, zoals gender. De *cultural turn* heeft een veel grotere invloed uitgeoefend dan men toen vermoedde, andere onderwerpen zijn op de achtergrond geraakt.

Toch staat de professionele geschiedbeoefening niet zonder meer open voor vernieuwing en verandering. De academische institutionalisering van het vak, in de vorm van leerstoelgebieden, curricula, promotietrajecten en de omringende infrastructuur, heeft ook een 'institutionele traagheid' met zich meegebracht. Het probleem van de trage doorstroming, bijvoorbeeld van vrouwen, in de academische orde, is actueel genoeg. Voor het vak bepalende leerstoelen worden gemiddeld lang bezet, door hoogleraren die zelf hun carrière zijn begonnen bij hun voorgangers en vanuit eerdere thema's en benaderingen. Zo heeft zich hoe dan ook binnen het vak een zekere canon gevormd van onderwerpen en velden (politiek, cultuur, economie) die ook het standaardcurriculum domineren. Nieuwe onderwerpen, benaderingen en specialismen dringen wel door en vinden een plaats, daarvan getuigt de huidige fascinerende breedte van het vakgebied [voorbeelden: techniek, lichaam, emotie, digihist]. Maar veel minder dringen ze door tot de kern van het gemiddelde universitaire curriculum. Zelfs gendergeschiedenis of het genderperspectief heeft daarin na dertig jaar nog steeds geen gevestigde positie. De academische vakbeoefening sluit geen nieuwe specialismen en belangstellingsgebieden uit, maar biedt ze evenmin plaats en aanzien op het centrale podium. De politieke geschiedenis bijvoorbeeld heeft zich vernieuwd, door de *cultural turn*, de invloed van de sociale wetenschappen en reflectie op het domein van 'het politieke'. Zij heeft niet haar dominante positie binnen het vak hoeven prijsgeven. Veel van haar onderwerpen zijn in wezen nog dezelfde als een generatie geleden.

Ook de ontwikkeling van een institutie als de academische geschiedbeoefening wordt in zekere mate gestuurd door 'padafhankelijkheid'. Traditie en traject beperken stilzwijgend de ruimte voor verandering. Canonvorming creëert al even stilzwijgend historische 'stiltegebieden': onderwerpen die er niet lijken te zijn, omdat ze niet belangrijk worden geacht, of omdat ze gewoon niet in beeld komen, of omdat ze liever gemedend worden. Het zijn de stiltes van het over het hoofd zien of van collectieve verlegenheid en sociale beladenheid.

In geschiedenis geeft een samenleving zich rekenschap van haar verleden, aldus Huizinga, maar dat blijkt in de praktijk niet altijd gemakkelijk. Want rekenschap geven is verantwoording afleggen en tot zelfinzicht komen, en dat grenst aan verantwoordelijkheid aanvaarden en collectieve therapie. Daarmee komt geschiedenis terecht in het spanningsveld van moraal, schuldbesef, rechtsaanspraken en politisering. Het agenderen van de erfenissen van nationalisme, oorlog, bezetting, kolonialisme, slavernij

en andere vormen van uitbuiting kost de vakwereld moeite. En als de vakwereld er al toe bereid is, wekken deze thema's maatschappelijk verzet dat zich tegen historici richt. Juist rond beladen onderwerpen ontstaat daardoor de stilte van vermijden en verzwijgen. Het maatschappelijk debat breekt die professionele afzijdigheid open, maar vergroot tegelijk de spanning rond het historisch onderzoek op dit gebied.

Hier ligt voor de geschiedbeoefening van nu een onontkoombare uitdaging. Ten eerste vraagt deze agenda van rekenschap veel meer inbreng vanuit de groepen die zich tot vertolker van de historische slachtoffers maken. Ten tweede is niet zozeer het dader/slachtoffer-perspectief vruchtbaar, met zijn veronderstelde actieve en passieve rollen in het verleden, als wel het actief-deelnemersperspectief van alle betrokkenen, zeker in de koloniale geschiedenis, zoals bijvoorbeeld door Afrikaanse historici allang betoogd wordt. Ten derde vraagt deze agenda van historici een belangrijke reflectie op de verhouding van professionele kennisproductie tot kwesties van moraal en recht. Hoe openen e de stilte en laten we het verleden 'terugpraten', in de vorm van representatie en articulatie van belang en recht, zonder dat de geschiedenis teveel tot 'Moralkeule' wordt gereduceerd?

Sessies

In het licht van de nieuwe vormen van uitsluiting en taboe enerzijds en nog steeds bestaande lacunes, en nieuw ontstane stiltes in ons vakgebied anderzijds is het hoog tijd dat historici bij de geschiedenis te rade gaan. Wat leert de geschiedenis ons over de patronen en de golven van uitsluiting en taboe. Wanneer doen dit soort fenomenen zich voor: na oorlogen, in dictaturen, of gewoonweg overal waar grote technologische veranderingen zich voltrekken en bezitsverhoudingen overhoop worden gehaald? En wanneer dit een terugkerend fenomeen in de geschiedenis is, hoe tragisch ook, moet er vanuit de wetenschap dat er zoveel groepen in de samenleving structureel werden en worden uitgesloten dan niet ook op een andere manier geschiedenis worden bedreven?

Tegelijkertijd verschuift per tijdvak de aandacht naar nieuwe thema's, en blijven andere thema's op hun beurt onderbelicht. Bij alle aandacht voor gemarginaliseerde groepen en onderbelichte slachtoffers moeten ook nieuwe blinde vlekken in de geschiedschrijving zelf worden vermeden. Of is het juist de bedoeling dat geschiedschrijvers prioriteiten stellen, in hun eigen tijd en periode verantwoordelijkheid nemen en opkomen voor moraal en recht aan uitgestotenen? En maakt het dan niet uit dat geschiedschrijving dus per definitie gekleurd en selectief is?

Vorm

De drie inhoudelijke sessies krijgen de vorm van een panel van met drie of vier sprekers die elk een statement geven en daarna in gesprek gaan met elkaar. De sprekers zijn afkomstig uit – geheel het thema van dit congres indachtig – het historisch establishment, komen van 'buiten' of hebben het gevoel buiten het establishment te staan. Dat betekent dat op dit congres gevestigde sprekers en vertolkers van vergeten geschiedenissen bijeenkomen waarbij het ook mag schuren omdat er zonder wrijving geen glans is. Dit als met als doel dat de geschiedschrijving inclusiever én dat de beroepsgroep historici diverser wordt.